

โบราณสถานเกี่ยวกับเมืองพิษณุโลก

เนื่องจากพิษณุโลกเคยเป็นเมืองหลวง และเมืองลูกหลวงมาก่อนแต่สมัยโบราณ จึงยังปรากฏโบราณวัตถุสถานที่เหลืออยู่แสดงว่าเป็นเมืองหลวงหรือเมืองลูกหลวง เช่น พระราชวังจันทน์ กำแพงเมือง คูเมือง บ่อม ประตุมือง ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สระแก้ว สระสองห้อง และเนินดินที่อะแซห่วนก็ขุดคูตัวเจ้าพระยาจักรี

สำหรับโบราณสถานที่กล่าวมานี้ บางแห่งก็ยังมีสภาพให้มองเห็น บางแห่งก็ไม่มีสภาพที่เหลืออยู่เลย เพราะถูกทำลายไปเสียหมด จึงเหลือเพียงแต่ชื่อเท่านั้น ถ้าไม่เขียนไว้เป็นหลักฐานแล้ว ต่อไปในภายหน้าแม้แต่ “ชื่อ” ก็อาจเลื่อนไปจากความทรงจำของชาวพิษณุโลกหรือชาวไทยก็เป็นได้ และเมื่อถึงเวลานั้น เมื่อมีผู้พูดว่า พิษณุโลกเคยเป็นเมืองหลวงมาก่อนแต่โบราณ ก็คงจะไม่มีใครเชื่อ เพราะหาหลักฐานไม่ได้นั่นเอง ดังนั้น หลักฐานเท่าที่ค้นคว้าหามาได้ที่จะกล่าวตามลำดับไป จึงคงจะเป็นประโยชน์อย่างมากในการศึกษาค้นคว้าในเรื่องเมืองพิษณุโลกโบราณต่อไป.

พระราชวังจันทน์

พระราชวังจันทน์ หรือที่นิยมเรียกกันสั้น ๆ ว่า “วังจันทน์” นั้น ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ซึ่งอยู่เหนือศาลากลางจังหวัดพิษณุโลกขึ้นไปเล็กน้อย หรืออยู่ทางปากตะวันตกของแม่น้ำน่าน ถ้าเราเข้าไปในบริเวณโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ซึ่งเดิมเคยเป็นพระราชวังมาก่อนนั้น จะไม่พบหลักฐานอะไรเลยว่าเคยเป็นพระราชวังมาก่อน นอกจากมีศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตั้งอยู่กลางบริเวณของโรงเรียน ซึ่งก็เป็นศาลที่เพิ่งสร้างขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง โบราณวัตถุสถานที่เก่าแก่นั้นไม่มีเหลืออยู่เลย ถ้าจะกล่าวว่ “พระราชวังจันทน์” เหลืออยู่แต่ชื่อก็คงไม่ผิดนัก

พระราชวังจันทน์คงจะสร้างขึ้นครั้งแรกในสมัยสุโขทัยซึ่งตรงกับรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทยก็เป็นได้ เพราะพระองค์ได้โปรดให้สร้างเมืองพิษณุโลกขึ้น ต่อมาในสมัยอยุธยาสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็คงเสด็จมาประทับที่พระราชวังจันทน์เช่นกัน และ

ต่อมา พระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศราช ก็คงประทับใจที่ด้วย เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งยังดำรงยศเป็นเจ้าพระยาจักรี นั้น พระองค์ได้ทรงรักษาเมืองพิษณุโลกจากการโจมตีของพม่าไว้ได้เป็นเวลานานนั้น ก็คงประทับอยู่ในพระราชวังนั้น จนกระทั่งชาวเมืองขาดเสบียงอาหาร จึงทิ้งเมืองไป และพม่าซึ่งมีอแซหฺวุ่นก็เป็นแม่ทัพเอาเมืองพิษณุโลกได้และได้เผาเมืองพิษณุโลกด้วย พระราชวังจันทน์ก็คงถูกไหม้ไปหมดตั้งแต่ตอนนั้น การที่พม่าตีเมืองพิษณุโลกได้และเผาเมืองนี้ ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

“ฝ่ายอแซหฺวุ่นก็แจ้งว่า ทัพไทยแหกหนีออกจากเมืองแล้วก็ขับพลทหารเข้าในเมือง ให้จุดเพลิงเผาบ้านเรือนและอารามใหญ่น้อยทุกตำบล แสงเพลิงสว่างตั้งกลางวัน..”

อย่างไรก็ตามพระราชวังจันทน์ก็คงไม่ถูกไฟไหม้เลยทั้งหมด คงเหลือกำแพงวังหรือซากฐานพระราชวังบ้างแน่ ๆ แต่เมื่อทางราชการต้องการบริเวณนี้สร้างโรงเรียนก็คงจะรื้อเสียหมด การพบพระราชวังจันทน์นี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงกล่าวไว้ในสาส์นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตอนหนึ่งดังนี้

“... ครึ่งหนึ่งหม่อมฉันขึ้นไปเมืองพิษณุโลก ไปตามหาของโบราณในเมืองนั้น เขาบอกว่ามีวังจันทน์เป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณอยู่ทางฝั่งตะวันตก หม่อมฉันไปตรวจดูก็เห็นจริงดังเขาบอก จึงสั่งให้ถางถวายเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตร (เข้าใจว่าท่านก็ได้เคยเสด็จไปทอดพระเนตรแล้ว) วังจันทน์นั้นคงสร้างเมื่อครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จขึ้นไปประทับอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก และเป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช และสมเด็จพระนเรศวรเมื่อครองเมืองพิษณุโลก...”

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเมืองพิษณุโลกนั้น ก็ได้เสด็จไปทอดพระเนตรพระราชวังจันทน์ ซึ่งปรากฏในข่าวเสด็จพระราชดำเนินเก็บความตาม ที่ควรกล่าวจากพระราชหัตถเลขา ตอนหนึ่งดังนี้

“... เวลาเย็นเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพระราชวัง ซึ่งตั้งอยู่เหนือพลับพลาประมาณ ๒๐ เส้น วงกำแพงวังโดยรี ๖ เส้น โดยกว้าง ๓ เส้น เป็นกำแพง ๒ ชั้น ชั้นนอกอยู่ข้างจะซำรุดทรุดโทรมมาก เหลือพื้นดินน้อย แต่ชั้นในที่ยังเหลือถึง ๒ ศอกเศษ ๓ ศอกก็มี ที่ในวังนั้นยังมีราก ซึ่งทรงพระราชดำริหว่า เป็นพระที่นั่งโดยยาว ๒๒ วา

กว้าง ๗ วา มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ห่างพระที่นั่งไปข้างละ ๕ วาโดยรอบ ไม่ได้ยอมขุ
 อย่างหนึ่งอย่างใดเลย ทรงเห็นว่าเห็นจะเป็นหลังยาวเหมือนพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเมืองลพบุรี
 คู่มือจะเป็นครึ่งกรุงเก่า... เขายังมีสระต่อออกไปอีก น่าจะมีพระที่นั่งอันใดอันหนึ่ง
 ตั้งอยู่ที่ริมสระนั้น เพราะเห็นมีอิฐอยู่มาก ผนังฝั่งจะตรวจพบแลดวงในครึ่งนี้ จะกำหนด
 แน่ชัดเจนนัยไม่ได้ แต่เป็นวังตั้งอยู่ใกล้กำแพงเมืองด้านเหนืออย่างลักษณะกรุงเก่า ได้
 โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเครื่องสังเวบูชาเจ้าผู้ครองเมืองแต่ที่สำคัญ คือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก
 ซึ่งเป็นผู้สร้าง ๑ พระเจ้าไกรยราชซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ราชวงศ์แรก ๑ พระราเมศวร
 ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๑ พระอภิตยวงษ์ ซึ่งปรากฏพระนามว่า บรมราชา
 หน่อพุทธางกูร ๑ พระมหากษัตริย์ราชวงศ์สมเด็จพระสรรเพชญ์ ๑ สมเด็จพระนเรศวร
 มหาราช ๑ สมเด็จพระเอกาทศรถุมหาราช ๑ องค์หลังนี้ถือว่าเป็นที่ประสูตร์แล้ว...”

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานวชิรานุวัตติวงศ์เสด็จเมืองพิษณุโลกก่อนที่
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเสียอีก พระองค์ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในจดหมาย-
 เหตุระยะทางไปพิษณุโลกตอนหนึ่งเกี่ยวกับพระราชวังจันทน์ดังนี้

“... เป็นที่น่าสงสัยอยู่ว่าสระสองห้องนั้นคงเป็นที่ประทับสำราญพระทัย อัน
 แวดล้อมไปด้วยพฤกษชาติเป็นส่วน ควรจะอยู่ในกำแพงวังนี้ เหตุไรจึงอยู่นอกกำแพงวัง
 แต่ว่าไม่ได้ บางทีจะมีกำแพงโอบมาอีก เป็นที่สวนเพิ่มเติมบวกเข้ากับวังในภายหลังก็เป็น
 ได้ แต่จะคุดอะไรก็ไม่ได้เห็น เพราะรกเหลือเกิน กำแพงที่มีอยู่อย่างไรตามที่เขียนไว้เห็น
 เห็นไม่ใคร่ได้ เพราะเหลืออยู่แต่ไม่ใคร่พ้นยอดพง เห็นจะถูกรื้อเหมือนกัน ที่เขียนไว้เป็น
 วงเป็นกึ่งนั้น ตามที่ขุนศรีเทพบาลแก่ได้บอกไปเห็น บางทีกำแพงส่วนที่ล้อมสระจะมี แก
 ไม่ได้บอกไปคุดก็ได้ แลพระยาเทพาบอกว่าได้เห็นแต่ก่อนที่ในวังนั้น มีอิฐก่อเป็นห้องๆ
 เหมือนนกกางเขา แต่จะอยู่ตรงไหนจำไม่ได้เสียแล้ว ตามที่พระยาเทพาว่านั้นงามจะเป็นฐาน
 ท้องพระโรง เพราะท่วงที่ท่าเหมือนกับปราสาทวิหารสมเด็จพระเจ้าที่เคยได้เห็นมา ได้ขอ
 ให้พระยาเทพาค้นคุดถ้าพบอายสิ่งทีก่ออิฐให้ถางไว้...”

เท่าที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา-
 นวชิรานุวัตติวงศ์ได้เสด็จพระราชวังจันทน์ เป็นเวลาล่วงเลยมาราว ๖๕ ปีแล้ว แต่ในตอน
 นั้นยังมีซากโบราณสถานเหลืออยู่ และเมื่อราว ๓๒ ปีมาแล้วนั้นก็ยังมีซากอิฐเหลืออยู่เช่น

กัน ทั้งที่คุณบุญชด แสงถ่าย ได้เขียนไว้ให้หนังสือ “เที่ยวเมืองสองแควฯ” ดังนี้

“พระราชวังที่ตั้งอยู่ริมลำน้ำ่านฝั่งตะวันตกเหนือศาลากลางจังหวัดขึ้นไปประมาณ ๘ เส้น อันบัดนี้เป็นที่ตั้งโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม แต่ไม่มีสิ่งใดพอเป็นชั้นเป็นอันเหลือปรากฏอยู่แล้ว เท่าที่เห็นพอเป็นเครื่องแสดงได้ก็แต่แนวกำแพงวังตอนหนึ่งที่ผ่านมาทางหลังโรงเรียนได้ความว่าพระราชวังนี้มีกำแพงเป็นสองชั้น พื้นที่ไม่สู้ใหญ่นัก และเพราะเหตุที่ต้นไม้ขึ้นอยู่เป็นพวงโน้นจึงดูยาก แต่ก็พอจะเห็นได้ว่าเป็นพระราชวังย่อมๆ และปราสาทราชฐานคงจะทำด้วยไม้ จึงไม่มีร่องรอยเหลืออยู่เลย ทางด้านตะวันออกก็มีกำแพงย่อยเหลื่อมอยู่แห่งหนึ่ง เข้าใจว่าตรงนั้นจะมีพลับพลาสูง และต่อนั้นออกไปคงจะเป็นหน้าพระลาน การก่อสร้างใช้อิฐเหมือนเช่นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในบริเวณพระราชวังนี้ยังมีศาลเทพารักษ์อยู่หลังหนึ่ง ตั้งอยู่ระหว่างกลางพระราชวัง . . .”

ก่อนที่บริเวณพระราชวังจันทน์จะเป็นที่ตั้งของโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคมนี้ เดิมเป็นที่ตั้งของโรงเรียนพิษณุวิทยายนอันเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูคริสตกรรมมาก่อน ซึ่งเป็นเวลากว่า ๓๐ ปีล่วงมาแล้ว และการที่โรงเรียนดังกล่าวไปตั้งอยู่นี้เองจึงทำให้ซากโบราณสถานต่างๆ ถูกหรือถอนไปจนหมดสิ้น ปัจจุบันนี้เราจึงไม่มีโอกาสได้เห็นโบราณสถานต่างๆ เลย จะทราบว่าเป็นพระราชวังมาก่อนก็เพียงแต่ชื่อที่เล่าๆ กันมาเท่านั้นเอง.

กำแพงเมือง คูเมือง บัอม และประตูเมือง

เมืองในสมัยโบราณไม่ว่าจะเป็นเมืองใดก็ตาม มักจะต้องมีกำแพงเมืองเสมอ เมื่อมีกำแพงเมือง ก็ต้องมีคูเมือง บัอมและประตูคู่กัน สำหรับพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองเก่ามาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เรื่อยมาถึงสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงต้องมีกำแพงเมือง คูเมือง และประตูอย่างแน่นอน และจากซากและชื่อที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน ก็ยังน่าเชื่อได้

กำแพงเมือง และคูเมือง

สำหรับซากของกำแพงเมืองที่เหลืออยู่ในปัจจุบันนี้ คือข้างกองบังคับการ

สำรวจภูธรเขต ๖ ริมถนนบรมไตรโลกนารถ ยังสังเกตเห็นซากอิฐก่อเป็นชั้น ๆ แต่หน้าเสียดายที่ทางราชการสำรวจได้สร้างเจดีย์ไว้บนกำแพงเมืองนี้ และอีกแห่งหนึ่งมีที่ข้างวัดโพธิญาณค้ำเหนือ ซึ่งเป็นกำแพงเมืองค้ำเหนือ ส่วนที่ข้างกองบังคับการตำรวจภูธรเขต ๖ นั้นเป็นกำแพงเมืองค้ำใต้ สำหรับที่ข้างวัดโพธิญาณนั้น มีกำแพงเมืองยาวราว ๑๐๐ เมตรเศษ เป็นเนินดินสูง และสังเกตเห็นซากอิฐก่อเป็นชั้น ๆ ค้วย เนื่องจากทางวัดทำถนนเข้าวัดจึงเจาะช่องของกำแพงเมือง จึงเห็นซากอิฐดังกล่าว และเนื่องจากอยู่ริมแม่น้ำน่าน และน้ำไหลพุ่งเข้าริมตลิ่งเพราะตรงหน้าวัดอยู่ตรงโค้งของแม่น้ำพอดี น้ำจะกัดเซาะกำแพงเมืองพังลงน้ำไปมากทีเดียว นอกจากนี้ที่หลังวิทยาครูพิบูลสงครามฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านก็มีอยู่ แต่ได้ถูกเกรตทำเป็นถนนพระร่วงเสียแล้ว และริมถนนทางตะวันตกนั้นเข้าใจว่าเป็นคูเมืองเดิม ซึ่งเข้าใจอีกว่าคงเป็นแม่น้ำน่านเดิมค้วย

เหตุที่มีกำแพงเมืองอยู่ ๒ ฟากแม่น้ำนั้น มีท่านผู้รู้ทางโบราณคดีอธิบายว่าเนื่องมาจากการขุดคลองระบายน้ำจากแม่น้ำน่านเข้ามาใช้ภายในกำแพงเมือง ซึ่งเป็นธรรมชาติของเมืองที่มีพระราชวังนิยมกระทำกัน คือขุดคลองแยกจากแม่น้ำน่านนอกกำแพงเมืองทางค้ำเหนือไปทะลุออกนอกกำแพงเมืองเชื่อมกับแม่น้ำน่านทางค้ำใต้ ต่อมาน้ำกัดเซาะคลองระบายน้ำลึกและกว้างออกไปทุกที คลองระบายน้ำจึงกลายเป็นแม่น้ำไปดังที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ส่วนแม่น้ำน่านเดิมตอนที่ขุดคลองแยกกระแสน้ำไหลอ่อนลง จึงตื้นเขินเป็นลำคลองและลำรางไป

สำหรับลำคลองหรือลำรางซึ่งเป็นแม่น้ำน่านเดิมนั้นเข้าใจว่าจะอยู่หลังวิทยาครูพิบูลสงครามและไหลออกแม่น้ำน่านตรงใต้วิทยาลัยครูนี้ และเหนือขึ้นไปก็คงเข้าไปในค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปจดแม่น้ำน่านตรงบริเวณค่าย แต่ปัจจุบันคงจะถูกถมเสียหมดจึงไม่สังเกตเห็น อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีคลองอีกคลองหนึ่งที่เรียกกันว่าคลองบ้านคลองซึ่งแยกจากแม่น้ำน่านที่เหนือค่ายสมเด็จพระนเรศวรไปออกแถววัดจันทร์ตะวันตก ซึ่งตื้นเขินไปมากแล้ว ซึ่งผู้รู้บางท่านกล่าวว่า เป็นแม่น้ำน่านเดิม แต่จากการสังเกตคูเมืองโบราณทั่วไปแล้ว จะพบว่าเมืองมักสร้างไว้ริมแม่น้ำ และใช้แม่น้ำเป็นคูเมืองไปในตัว แล้วสร้างกำแพงเมืองไว้ริมน้ำ เช่น สุโขทัย อโยธยา และกรุงเทพฯ เป็นต้น แต่ว่าคลองบ้านคลองนั้นอยู่ห่างกำแพงเมืองและตัวเมืองไปมาก จึงไม่น่าจะเป็นแม่น้ำน่านเดิม อย่างไรก็ตาม

ก็น่าจะศึกษาค้นคว้ากันต่อไปอีก

สำหรับตัวเมืองพิษณุโลก ซึ่งมีกำแพงเมืองล้อมรอบนั้นมีเนื้อที่กว้างขวาง และมีอาณาเขตจากไหนถึงไหนนั้น ก็อาจสันนิษฐานได้จากซากกำแพงเมืองที่เหลืออยู่ จากจดหมายระยะทางไปพิษณุโลกและแผนที่เมืองพิษณุโลก ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกไว้ ซึ่งจะเริ่มจากด้านเหนือที่วัดโพธิญาณตรงมายังข้างวัดน้อย (เพราะแถบนั้นมีซากกำแพงเมืองสังเกตเห็นได้ชัด แต่ถูกรื้อเกือบหมดแล้ว) จากวัดน้อยลงมาตามถนนเอกาทศรถ ซึ่งถูกรื้อสร้างเป็นถนนเสียหมด ตรงลงมาหลังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พอถึงตรงเหนือสถานีรถไฟเพียงเล็กน้อย ก็หักมุมตรงไปยังข้างกองบังคับการตำรวจภูธรภาค ๖ ซึ่งมีซากกำแพงเมืองเหลืออยู่ แล้วข้ามปากแม่น้ำน่านไปปากตะวันตกใต้วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม ไปตามถนนพระร่วง ขึ้นไปทางเหนือเข้าไปในค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แล้วข้ามแม่น้ำน่านไปยังฝั่งตะวันออกที่เหนือวัดโพธิญาณ แนวกำแพงเมืองทั้งหมดนี้มีความยาวประมาณ ๒๔๐๐ เมตร และกว้างประมาณ ๖๐๐ เมตร

สำหรับความกว้างยาวของกำแพงเมืองนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า มีพระราชหัตถเลขาไว้ตอนหนึ่งเมื่อครั้งเสด็จเมืองพิษณุโลก เมื่อ ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ว่า

“... แล้วออกจากที่นั้นไปตามทางบ้านกรมการ และผู้พิพากษา จนตลอดถึง บ่อมุ่มกำแพงเมือง ตั้งแต่กำแพงด้านเหนือลงมาถึงด้านใต้ ยาว ๖๐ เส้น ทั้งสองฟากเท่ากัน แต่ฟากข้างตะวันตกกว้างประมาณสัก ๒๐ เส้น ฟากข้างตะวันออกแคบประมาณ ๑๐ } เส้น ...”

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงบันทึกไว้ในจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลก ตอนหนึ่งว่า

“... คูวัดยางแล้วขึ้นมาเสียบมาตามถนนริมน้ำ ข้ามกำแพงเมืองเข้ามา กำแพงเมืองทางนี้ตามพระยาเทพาไม่ได้ความว่าอะไร ว่ายังไม่ได้เที่ยว แต่สังเกตตาคูเห็นโอนไป แลปลายตกเฉลงตแลงแกง สังเกตได้ว่าเป็นรูปตโพน มีทำนองอย่างเช่นเขียนไว้ข้างบนนั้น กำแพงเมืองที่มีอยู่นั้นไม่สูง เห็นจะถูกรื้อมาแล้ว เมื่อได้ข้ามกำแพงมาตามถนนริมน้ำถึงหน้าโรงเรียนหมออเมริกัน จึงเข้าข้างโรงเรียนมุตรกเข้าคูวัดราชประดิษฐาน...”

จากข้อความนี้เข้าใจว่ากำแพงเมืองนี้คงจะอยู่ในค่ายสมเด็จพระนเรศวร และอยู่ใกล้กับวัดยางกับวัดราชประดิษฐานด้วย แต่ปัจจุบันไม่มีซากให้เหลืออยู่เลย

บ่อมและประตู

บ่อมและประตูในปัจจุบันไม่มีซากเหลืออยู่แล้ว คงเหลือแต่ชื่อประตู ซึ่งกลายเป็นหมู่บ้านของชาวบ้านไป เช่น *ประตูมอญ* อยู่เหนือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ *ประตูผี* อยู่ทางตะวันออกของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ นอกจากนี้ยังมี *ประตูจีน* และ *ประตูทวาย* ซึ่งไม่ค่อยมีคนรู้จักแล้วในปัจจุบัน ซึ่งจากการดูแผนที่ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงบันทึกไว้วันนี้ ประตูจีนอยู่ทางตะวันออกของวัดน้อย ส่วนประตูทวายคงอยู่ใกล้กับซากกำแพงเมืองข้างกองบังคับการตำรวจภูธรภาค ๖ นั้นเอง

ข้อความที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงบันทึกไว้เกี่ยวกับบ่อมและประตูมีดังนี้

“... แลเมื่อกลับมา แวะเลียบกำแพงเมืองไป เพื่อดูกำแพง**บ่อมและประตู** ได้เห็น**บ่อม**ริมน้ำแห่งหนึ่ง ไม่เห็นอะไร เห็นแต่ที่กลมๆ แล้วผ่าน**ประตู**ไปแห่งหนึ่ง เห็นเป็นแต่ช่องไม่มีซุ้ม รกเข้าไม่ได้ พระยาเทพาวา**ประตูทวาย** แลพระยาเทพาอธิบายรูปเมืองให้ฟังดังที่เขียนแผนที่ไว้^๕ ตามที่บอกเล่าประกอบกับที่ได้เห็นด้วยตาบ้าง ดูแผนที่กรมแผนที่บ้าง ที่เส้นแดงเป็นทางที่ได้เดิน **ช่องประตูทวาย** เข้าไม่ได้ ต้องเลยไปหน่อย เข้าทางกำแพงพัง แลเดินตามถนนสายกลาง เลี้ยวแวะไปข้างขวาเห็นวัดวัดหนึ่ง พระยาเทพาวาเรียก**วัดใหม่**...”

สำหรับบ่อมริมน้ำคงจะอยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันออกตรงกองกำกับการตำรวจภูธรเขต ๖ ซึ่งไม่มีซากเหลือไว้เลย และประตูทวายก็คงอยู่ใกล้ๆ กันนั้นเอง และอีกตอนหนึ่งกล่าวถึงประตูผีไว้ว่า

“... ออกจากวัดนางพญา ขึ้นม้าไปดู**ประตูผี** ประตูนี้ก็เห็นแต่ช่องอยู่เท่านั้น เห็นไม่ได้ว่ารูปประตูเป็นอย่างไร ออกไปนอกประตูแล้วกลับทางเก่า แวะวัดมหาธาตุ...”

สำหรับประตูผีนี้ก็ไม่เหลือซากเหลืออยู่เช่นกัน และคงอยู่ทางตะวันออกของวัด

นางพญาและวัคพระศรีรัตนมหาธาตุนั่นเอง กังพระราชหัตถ์เลขาของพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งที่กล่าวถึงประตูผีว่า

“... ลงเรือข้ามปากไปขึ้นที่ท่าวัดมหาธาตุ แล้วเดินไปตามถนนริมน้ำไปเข้า
วัดนางพระยา เดินไปตามริมคูหรือสระรอบวัดมหาธาตุ ไปจนถึงที่สุดถนนอันเป็นถนนเดิม
ปุศุ้ยอัฐลายสอง ตรงประตูซึ่งเรียกกันว่า *ประตูผี* เพราะเป็นทางที่มีสะพาน ข้ามคูเมือง
พาศไปเฝ้าทางนั้นด้วย ในเมืองห้ามไม่ให้เฝ้า ลักษณะเหมือนกับประตูผีเมืองลพบุรี ตัว
ประตูยังอยู่แต่ไม่มีทับหลัง เชิงเทินยังอยู่สูง มี *บ่อ* ริมประตูอย่างเดียวกันกับเมืองลพบุรี
เพราะทำครั้งเดียวกัน...”

จากพระราชหัตถ์เลขานี้ กล่าวถึงว่ามี *บ่อ* ริมประตูอยู่ด้วย แต่ปัจจุบันหาคุชาก
ไม่ได้แล้ว ทั้งประตูและ *บ่อ*

คุณบุญชค แสงถ่าย ก็ได้เขียนถึงสภาพ *บ่อ* และประตูเมือง เมื่อ ๓๒ ปีล่วง
มาแล้วในหนังสือ “เที่ยวเมืองสองแควหรือพิษณุโลก” ว่า

“... ส่วน *บ่อ* ที่หักพังนั้นก็คงทิ้งทรากไว้ให้ดู เช่นที่มุมกำแพงด้านใต้ตรง
ข้ามทางรถไฟสายเหนือตัดตัวสถานีขึ้นไปเล็กน้อย และที่พอเห็นมีรูปร่างชัดเจนกว่าอันที่ *บ่อ*
ตรงตำบลหัวรอ หมู่บ้านคลองมหาคไทย ซึ่ง ณ ที่นี้ยังมีเสาพะเนียดคล้องช้าง ปรางค์อยู่
อีกด้วย *บ่อ* ที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้ทรุดโทรมมาก พังทะลายและมีหญ้าขึ้นปกคลุมทั่วไป
มีข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งก็คือประตูเมืองที่ใหญ่อันทราบชัดอยู่จนทุกวันนี้ก็คือ *ประตูมอญ*
ซึ่งอยู่ปลายถนนประธานารถไฟทางรถไฟสายเหนือ และ *ประตูทะวาย* ซึ่งชาวบ้านเรียก
กันว่า *ประตูผีออก* เพราะป่าช้าฝังศพอยู่ตรงประตูนี้ออกไปเล็กน้อยเพียงทางรถไฟสายเหนือ
ขึ้นกลางอยู่ตอนริมสุดถนนเทพจันทร์ ถนนเก่าออกสู่ประตูเมืองนี้มีถนนปุศุ้ยอัฐเฝ้าเชิง
ถนนทางเรียงเอาทางสันขึ้น กว้างราว ๒ วาเศษ ว่ากันว่าเป็นที่เดินทัพ และพื้นที่แถบนั้น
เป็นที่ราบมี *บ่อน้ำ* เก่า ๆ หลายแห่ง คงจะเป็นที่รวบรวมผลทหารครั้งกระโน้น ข้างถนนนี้
ด้านเหนือก็มีคูกว้างลึกยาวเลียบไปจนจดกำแพงเมือง และด้านใต้ตรงรั้วโรงเรียนช่างเย็บ
เสื้อและการฝีมือก็มีคลองลึกขุดตรงและเลี้ยวอ้อมเป็นสี่เหลี่ยมไปจดกำแพงเมือง และเป็น
ทางขนานลงไปสู่สระอันอยู่ชิดกำแพงเมืองไม่ไกลนัก สถานที่แถบนี้คงเป็นที่มั่นสำคัญ
แห่งหนึ่ง”

นี่เป็นสภาพเมื่อ ๓๒ ปีล่วงมาแล้วที่คุณบุญชด แสงถ่าย ได้เขียนเอาไว้ จะเห็นได้ว่าผิดแปลกไปจากสภาพปัจจุบันนี้มาก

สำหรับกำแพงเมือง คูเมือง บ້อมและประตูเมืองของเมืองพิชณโลกที่เหลืออยู่น้อยมากในปัจจุบันนี้เป็นเพราะอะไรนั้น จากการที่ผู้รู้ได้เล่ากันมาและเขียนไว้เป็นหลักฐาน ก็พอจะได้รายละเอียดดังนี้ กำแพงเดิมที่สร้างขึ้นครั้งแรกนั้นคงจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลพระมหาธรรมราชาธิไทยตอนที่มาสร้างเมืองพิชณโลกขึ้น ต่อมาถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคงจะได้ซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงใหม่ เพื่อรับศึกพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ และต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเตรียมรับศึกพม่า ก็คงโปรดให้ซ่อมแซมกำแพงเมืองบ້อมและประตูเมืองบ้างเป็นแน่ จากนั้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็โปรดให้ก่อบ້อมและซ่อมแซมกำแพงเมืองตั้งปรากฏในพระราชพงศาวดาร พระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

“อยู่มาเพลานึ่ง จึงเจ้าพระยาสมุหนายกกราบทูลพระกรุณาว่า เมืองพระพิชณโลกเป็นหัวเมืองใหญ่กว่าฝ่ายเหนือ และทางที่จะรับราชศักรูเพื่อจะมีมานั้นเห็นมีตุ่มั่นคง และจะขอพระราชทานให้ก่อบ້อมใหญ่ไว้สำหรับเมือง . . . และทรงพระกรุณาคำสั่งให้เจ้าพระยาวิไชเยนทร์เป็นแม่กองก่อบ້อม และเมืองพระพิชณโลกและเมืองธนบุรีนั้นแล้วเสร็จทั้งสองตำบล”

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้รื้อกำแพงเมืองบ້อมต่าง ๆ เสีย เพื่อมิให้พม่าซึ่งเคยมารุกรานไทยอยู่เสมอยึดอาศัยเป็นที่มั่น แต่อย่างไรก็ตามก็คงไม่รื้อจนหมดสิ้น คงจะเหลืออยู่บ้าง แต่ว่าในสมัยหลัง ๆ นั้น ทางราชการได้ตัดถนนได้สร้างค่ายทหารสถานที่ราชการประชาชนก็สร้างอาคารบ้านเรือนและร้าน ค้ากันมากขึ้น จึงรื้อทำลายกำแพงเมืองบ້อมและประตูเสียแม้กระทั่งคูเมืองก็ใช้ดินถมเพื่อสร้างอาคารต่าง ๆ ทั้ง ๆ ที่เมื่อ ๓๒ ปีเศษมานี้ยังมีเหลืออยู่บ้าง แต่ปัจจุบันนี้หาซากที่เหลืออยู่น้อยมาก ถ้าหากไม่มีเหลืออยู่เลยก็คงไม่มีหลักฐานอะไรอีกแล้วว่าพิชณโลกเคยเป็นเมืองสำคัญมาก่อนแต่โบราณ

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งอยู่ในพระราชวังจันทร์ หรือในบริเวณ

โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคมนั่นเอง ลักษณะของศาลเป็นศาลาทรงไทยแบบตรีมุข พื้นคอนกรีตเสริมเหล็กปูด้วยหินอ่อน ผนังก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้อง ช่างในประดิษฐานพระรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหล่อด้วยโลหะเท่าพระองค์จริงประทับพระหัตถ์ถือพระสุวรรณภิงคาร หลังน้ำประภาศิวสรีระภาพที่เมืองแครง ทั้งศาลและพระรูปปั้นกรมศิลปากรสร้างเสร็จเมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จทรงเปิดอนุสาวรีย์เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๕

เดิมทีเที่ยวในบริเวณพระราชวังจันทน์ เป็นที่ตั้งของศาลเทพารักษ์มาก่อน ซึ่งศาลเทพารักษ์นี้ ร้อยเอก หลวงเชอชำนาญคุณเกนท์ ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือ “ตำนานเมืองพิษณุโลก” ว่า

“ศาลนี้ตั้งอยู่ภายในบริเวณพระราชวังจันทน์ ทางด้าน หลังเรียกกันในปัจจุบันว่า ศาลอดีตมหาราช แต่มักเรียกกันทั่วไปว่า ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ตัวศาลเป็นเรือนไม้ขนาดเล็กยกพื้นสูงหลังคามุงสังกะสี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ในคราวเสด็จเสียบมณฑลฝ่ายเหนือ บนศาลมีรูปเทพารักษ์ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์รูป ๑ สมมติกันว่าเป็นพระรูปอดีตมหาราช ซึ่งครองเมืองพิษณุโลกแต่โบราณ เทพารักษ์ที่ศาลนี้นอกจากจะเป็นที่นับถือของชาวเมืองแล้ว ยังปรากฏว่า พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายบางพระองค์ที่เสด็จมาถึงเมืองพิษณุโลก ได้เคยเสด็จไปกระทำการสังเวชบูชาด้วย”

ต่อมากรมศิลปากรได้ให้ นายสิทธิเดช แสงหิรัญ ช่างของกรมศิลปากรปั้นพระรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้น แล้วหล่อด้วยปูนปลาสเตอร์ เป็นพระรูปยืนสูงประมาณ ๑.๕๐ เมตร พระหัตถ์ขวามือทรงพระแสงดาบ พระรูปนี้ได้ตั้งไว้ในศาลเทพารักษ์นี้ด้วย แต่เปลี่ยนเป็นเรียกกันว่า “ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” และต่อมาเมื่อกรมศิลปากรได้สร้างพระรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสร้างศาลขึ้นใหม่ ศาลเก่าจึงถูกยกไปตั้งไว้ข้างโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม และได้อนุรักษ์รูปเทพารักษ์สลักไม้และพระรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไปเก็บไว้ที่สาขาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

สระแก้ว

สระแก้วอยู่นอกตัวเมืองพิชณโลกลงไปทางตะวันออกเฉียงใต้ปัจจุบันมีทางรถไฟ ผ่านกลางสระ และส่วนหนึ่งของสระเป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลพุทธชินราช และวัดสระแก้ว ปทุมทอง

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือ “เที่ยวตามทางรถไฟ” เกี่ยวกับเรื่องสระแก้ว ว่า

“สระแก้วอยู่นอกเมืองพิชณโลก ทางด้านตะวันออก คือตรงที่บริเวณสถานีรถไฟบัดนี้ เดิมมีสระและเห็นจะมีท่าหน้กเป็นที่ประพาสของเจ้านายที่ครองเมืองพิชณโลก คล้าย ๆ กับสระปทุมวันที่กรุงเทพฯ นี้ และว่าเป็นที่ที่ทำพิธีสงกรานต์เวลามีชัยชนะเข้าศึก ด้วยเวลาเมื่อก่อนทำทางรถไฟยังมีสระและเกาะกลางสระเหลืออยู่พอเห็นเป็นเค้าบ้าง”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จยังสระแก้วนี้เช่นกัน ดังปรากฏในราชกิจจานุเบกษาฉบับวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๑๒๐ ซึ่งเป็นข่าวเสด็จพระราชดำเนิน เก็บความตามที่ควรกล่าวจากพระราชหัตถเลขา ตอนหนึ่งดังนี้

“... ทาง ๒๐ เส้นถึงสระแก้ว ซึ่งอยู่ท้ายเมืองพิชณโลกที่นี่จะเป็นที่ประพาส เดิมมีหนองใหญ่เป็นป่ารอบ วงหนองนั้นวัดโดยรอบประมาณสัก ๕๐ เส้น มีสนุ่นเต็ม เขาคัดเป็นที่ว่างตรงกลางปลูกบัวหลวงแล้วตัดเป็นคลองออกไป จนถึงป่าหลายสาย ทางที่จะลงบึงนั้นขุดเป็นคลองซอกแซกทำนองประทุมวัน มีวิหารตั้งอยู่ในที่เกือบจะเป็นเกาะ เหมือนกัน ๒ วิหาร มีพระพุทธรูปใหญ่แต่ร้าง คลองทั้งปวงนี้เป็นของขุดไว้แต่เดิมทั้งสิ้น คูเป็นที่เล่นใหญ่โตกว่าประทุมวันหลายเท่าที่วงที่จะสนุกมาก การที่ตกแต่งครั้งนี้ เป็นแต่ ถางแลปลูกที่น้กเล็ก ๆ เรียงรายไป รอบที่น้กเหล่านี้ทำร้านภรรยากรรมกรขายอาหารเป็นการสนุกครึกครื้น เสียแต่เวลาน้อยเสด็จพระราชดำเนินไปหาทั่วไม่ มีการเลี้ยงกันแล้วเสด็จ กลับเวลาค่ำ...”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือ “เที่ยวเมืองพระร่วง” ไว้ตอนหนึ่งที่เกี่ยวกับสระแก้วดังนี้

“วันที่ ๖ มีนาคม (พ.ศ. ๒๔๕๑) เวลาเช้า ๔ โมง ออกจากที่พักที่ว่าการ มณฑลพิชณโลก ลงเรือข้ามฟากไปขึ้นที่วัดบรมธาตุขึ้นไปนมัสการพระพุทธชินราชแล้วไป

พักรถไฟ ขึ้นรถไฟพิเศษออกจากเมืองพิษณุโลกเวลาเช้า ๔ โมง ๔๕ นาที ทางรถไฟผ่านไปทางสระแก้ว ซึ่งได้เคยเห็นเป็นบึงใหญ่มีน้ำเต็ม เห็นครั่งหนาแห่งหมด แต่ก่อนเคยเป็นที่งามแห่งหนึ่ง เคยวันกลายเป็นที่สกปรก นี่แหละผลได้ทางหนึ่งก็คงเสียทางหนึ่ง...”

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงบันทึกไว้ในจดหมายเหตุระยะทางไปพิษณุโลกเช่นกัน ดังได้คัดมาลงไว้แล้วในเรื่องวรัถร้างนอกตัวเมืองพิษณุโลก

บริเวณของสระแก้วนี้เคยตั้งเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูคริสตธรรม “พิษณุวิทยายน” มาครั้งหนึ่ง และใช้พื้นที่ในบริเวณสระแก้วนี้เป็นประโยชน์ต่อการกรศึกษาของนักเรียนต่อมาตอนหลังได้ยุบเลิกไป และได้เป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลพุทธชินราชมาจนถึงปัจจุบันนี้

ปัจจุบันส่วนที่ยังเป็นที่ว่างอยู่ก็มีอีกมาก แต่กั้นเขินขึ้นตามลำดับ ถ้าหากจะทำขุดลอกให้เป็นสระอย่างเดิม ก็คงจะเป็นสถานที่ที่น่าพักผ่อนหย่อนใจของชาวเมืองพิษณุโลกเป็นอย่างยิ่ง เพราะในสมัยโบราณก็คงเป็นที่ประพาสของเจ้านายที่ครองเมืองพิษณุโลกมาก่อน

สระสองห้อง

สระสองห้องอยู่หลังวังจันทน์ หรืออยู่หลังโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคมนั่นเอง เหตุที่เรียกกันว่าสระสองห้องนั้นคงจะเนื่องมาจากมีถนนเป็นคันค้ำอยู่ระหว่างกลางจึงดูเสมือนว่าเป็น ๒ สระจึงเรียกกันว่าสระสองห้อง เนื่องจากอยู่ใกล้กับวังจันทน์ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ สระหนึ่งจะเป็นสระที่ใช้สำหรับทรงพระสำราญก็ได้แต่ปัจจุบันนี้ได้กั้นเขินไปมาก เวลาฤดูฝนตกชุกก็มีน้ำเต็มสระ แต่ฤดูแล้งน้ำจะแห้งหมดขนาดของสระในปัจจุบันนี้ ยาวประมาณ ๑๕๐ เมตร กว้างประมาณ ๖๐ เมตร และลึกประมาณ ๑๒ เมตร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จถึงสระนี้เช่นกัน ดังปรากฏในข่าวเสด็จพระราชดำเนินเก็บความตามพระราชหัตถเลขา ตอนหนึ่งดังนี้

“... ต่อจากนั้นออกไปตามด้านริซึ่งเห็นจะเป็นข้างในมีสระยาว กลางสระเป็นเกาะ ที่จะเป็นที่ตั้งพระที่นั่งเย็น ในสระนั้นยังมีน้ำอยู่ มีรางน้ำเข้ามา แต่จะมาจากแห่งใดเพียงใดยังหาไปไม่ถึงมีต้นจิกต้นไทร ซึ่งดูแก่มากจนใบเล็ก แต่กิ่งก้านคดงอ ดูเหมือน

เดิมจะเป็นไม้ค้ำ ปลูกอยู่รอบสระแลรอบเกาะ เป็นระยะอย่างคนปลูกไม่ใช่ตนเอง เขาว่า ยังมีสระต่อออกไปอีก น่าจะยังมีพระที่นั่งอันใดอันหนึ่งตั้งอยู่ที่ริมสระนั้น เพราะเห็นมีอิฐอยู่มาก . . .”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ตอนหนึ่งดังนี้

“ . . . รุ่งขึ้นวันที่ ๒ มีนาคม เวลาเช้าได้ไปที่วังจันทร์ กระทำการบวงสรวงที่ศาลากลางวัน แล้วเที่ยวเดินดูวังต่อไป ในวังนี้มีสระอยู่แห่งหนึ่งเรียกว่า สระสองห้อง เพราะมีถนนเป็นคั่นคั่นอยู่ระหว่างกลางเป็นสระเชื่อมอยู่ และถ้ามีน้ำขังอยู่เต็มก็จะสบายดี . . . ”

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนิพนธ์ไว้ในจดหมายระยะทางไปพินธุโลกเกี่ยวกับสระสองห้องไว้เช่นกันดังนี้

“ . . . แล้วข้ามกำแพงชั้นในแลชั้นนอกข้างทิศตะวันตกออกไปนอกวัง ดูหนองสองห้อง เป็นสระใหญ่กลางมีโคกเป็นเกาะ ขุนศรีเทพบาลบอกว่าผู้ใหญ่เขาว่าเป็นที่ตั้งพลับพลา ชั้นมีความเชื่อที่เดียว ด้วยเหมือนกันกับพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ท้ายสระกรุงเก่าที่เดียว ผิดแต่ที่กรุงเก่าเป็นตามขวาง ที่นี้เป็นตามยาว ด้วยอำนาจมีเกาะขวางกลางทำให้ทางน้ำด้านกว้างของสระแคบแลคอนเสียแล้วทางหนึ่งด้านข้างกำแพงนั้นด้วย จึงได้มีสัญญาเห็นเป็นสองสระ เรียกหนองสองห้อง เป็นชื่อชาวบ้านตั้งภายหลัง ด้านยาวของสระข้างตะวันตก มีลำรางเล็กไปออกคลองมดคัน ต้องเป็นท่าที่ไชน้ำที่เกาะตรงปากท่อ มีคันไทรต้นหนึ่ง ขุนศรีเทพบาลว่ากรมหลวงประจักษ์เมื่อเสด็จหนองคายครั้งแรก ได้เสด็จมาผูกชิงช้าประทับอยู่ที่นี้ . . . ”

สำหรับชื่อสระสองห้องนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเรียก “หนองสองห้อง” ที่ชาวบ้านตั้งชื่อให้ในภายหลัง

เนินดินที่อแซห์หูนกขอดตัวเจ้าพระยาจักรี

ในสมัยกรุงธนบุรีราว พ.ศ. ๒๓๑๔ มีเหตุการณ์ที่ประทับใจทหารและประชาชนคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่ชาวเมืองพินธุโลกก็คือ อแซห์หูนกซึ่งเป็นแม่ทัพพม่า ได้

ยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลกซึ่งมีเจ้าพระยาจักรี (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) เป็นแม่ทัพรักษาเมืองพิษณุโลกไว้อย่างสามารถ อแซพูนก็ไม่สามารถจะตีเอาเมืองพิษณุโลก จึงประหลาดใจมาก ได้ขอร้องตัวเจ้าพระยาจักรี และได้ยื่นอยู่บนเนินดินนอกกำแพงเมือง เล่ากันว่าเป็นเนินดินที่อยู่ในบริเวณที่ตั้งของสำนักงานเทศบาลเมืองพิษณุโลก แต่ปัจจุบันเนินดินดังกล่าวไม่มีอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามเนินดินดังกล่าวจะเป็นสถานที่ที่อแซพูนก็ขอร้องตัวเจ้าพระยาจักรีจริงหรือไม่ก็หน้าจะต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป แต่ก็น่าเชื่อได้อย่างหนึ่งว่าบริเวณดังกล่าวอยู่นอกกำแพงเมืองด้านใต้ ซึ่งไม่ไกลจากกำแพงเมืองมากนัก

เหตุการณ์เมื่อครั้งอแซพูนก็ขอร้องตัวเจ้าพระยาจักรีนั้น ได้ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ตอนหนึ่งดังนี้

“... ครนรุ่งขึ้นเป็นวันคำรบสาม อแซพูนก็ยกออกเสียบค่ายอีก เจ้าพระยาจักรีก็ยกพลทหารออกจากเมือง เข้าโจมตีทัพอแซพูนก็แตกถอยเข้าค่าย และอแซพูนก็ยกออกเสียบค่ายตั้งนั้นทุกวันเจ้าพระยาจักรีก็ออกรบทุกวัน ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะถึงเก้าสิบวัน อแซพูนก็จึงให้ล่ำมร้องบอกว่า เพลาพูนนี้เราอย่ารบกันเลยให้เจ้าพระยาเกษัตริย์ศึกแม่ทัพออกมาเราจะขอร้องตัว ครนรุ่งขึ้นเจ้าพระยาจักรีซึ่งมักันสัประทณยกพลทหารออกไปยื่นม้าให้อแซพูนก็คู้ตัวอแซพูนก็จึงให้ล่ำมถามถึงอายุว่าเท่าใด บอกไปว่าอายุได้สามสิบเศษ จึงถามถึงอายุอแซพูนก็บ้าง ล่ำมบอกว่าอายุได้เจ็ดสิบสอง แล้วอแซพูนก็พิจารณาครุปลักษณะเจ้าพระยาจักรีแล้วสรรเสริญว่ารูปกึ่งามฝีมือก็เข้มแข็ง สู้รบเราผู้เป็นผู้มาได้จงอดสำหรับรักษาตัวไว้ ภายหน้าจะได้เป็นกษัตริย์เป็นแท้ แล้วให้เอาเครื่องม้าทองสำหรับหนึ่งกับสัทลลาดพับหนึ่ง ดินสอแก้วสองก้อน น้ำมันดินสองหม้อ มาให้เจ้าพระยาจักรี แล้วว่าจงรักษาเมืองไว้ให้มั่นคง เราจะตีเอาเมืองพิษณุโลกให้จงได้ในครั้งนี้ ในภายหน้าพม่าจะมาตีเมืองไทยไม่ได้อีกแล้ว และในเพลานั้นไทยเข้าไปกินอาหารในค่ายพม่าก็ได้ มิได้ทำอันตรายแก่กันแล้วต่างคนก็กลับไปเมืองไปค่าย เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ก็บอกลงมากราบทูล ณ กรุงธนบุรีว่า ทัพพม่ายกมาตีเมืองพระพิษณุโลกแต่ ณ เดือนนี้ข้างขึ้นนั้นแล้ว”

นี่เป็นเหตุการณ์ในครั้งนั้น ที่ยังจารึกอยู่ในความทรงจำของประชาชนชาวไทยอยู่จนถึงทุกวันนี้ จึงมีผู้สันนิษฐานกันว่าเนินดินหรือบริเวณดังกล่าวน่าจะอยู่ตรงบริเวณสำนักงานเทศบาลเมืองพิษณุโลก